

Yaqub Feyzulla oğlu ƏLİFOV, dos.
E-mail: yaqubalifov @ qmail.com,

Vüsal Yaqub oğlu ƏLİFOV i.f.d.
E-mail: alifovvüsal @ qmail.com
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
Gəncə şəhəri, Atatürk prospekti 450

ƏRZAQ TƏHLÜKƏSİZLİYİ VƏ İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRİN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

Xülasə

Məqalədə ölkənin ərzaq asılılığının ilk növbədə onun milli aqrar-ərzaq kompleksinin aşağı səmərəliliyi nəticəsində yaranması, ərzaq təhlükəsizliyi təkcə dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin deyil, həm də milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsində aparıcı rol oynaması, ərzaq məhsullarına olan tələbatın ödənilməsində yerli sahibkarlıq qurumlarının rolunun artırılmasının zəruriliyi, ərzaq təhlükəsizliyində ik növbədə ərzaqlıq buğdaya olan tələbatının ödənilməsinin vacibliyi açıqlanır. Həmcinin bu sahədə idxaldan asılılıq səviyyəsini azaltmaq üçün görüləsi vacib olan tədbirlər açıqlanır. İşğaldan azad olmuş Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında kənd təsərrüfatının inkişafına əngəl yaradan problemlərdən biri kimi suvarma suyunun çatışmazlığı göstərilir, bu ərazilərdə yerli və xarici investorların iqtisadiyyatın bütün sahələrinə, o cümlədən aqrar sahəyə investisiya qoyuluşlarına marağının yaradılmasının vacibliyi əsaslandırılır.

Bu ərazilərə yerli və xarici investorların cəlb edilməsi gələcəkdə məşğulluğu da təmin etməklə yanaşı, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində də mühüm əhəmiyyət kəsb edəcəkdir. Müəlliflər işğaldan azad olmuş Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının heyvandarlığın və bitkiciliyin inkişafı üçün cox əlverişli olduğunu əsaslandırmışlar.

Tədqiqatın nəticələri – dünyada ərzaq təhlükəsizliyinin qlobal xarakter aldığı bir şəraitdə işğaldan azad olmuş ərazilərin perspektivləri nəzərə alınmaqla bu sahədə təklif və tövsiyələrin hazırlanması.

Acar sözlər: məhsuldarlıq, özünü təminatma, idxal, ixrac, ərzaq problemi, ərzaq təhlükəsizliyi, investor.

UOT: 330.13.6

JEL: Q 18

Giriş

Yerli kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində həlledici rol oynayır. Bu baxımdan aqrar sahənin dinamik innovativ inkişafına, kənd yerlərinin davamlı inkişafı, iqtisadi subyektlərin müstəqilliyinin artması kontekstində əhalinin ərzaqla tam şəkildə təmin edilməsi ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin ümumi probleminin həlli kimi qiymətləndirilməlidir. Qeyd edilən istiqamətlərdə ərzaq bazarlarının rolu əhəmiyyətli dərəcədə artmaqdadır. Ərzaq bazarı əhalinin fizioloji standartlara uyğun keyfiyyətli ərzaq məhsullarına fiziki və iqtisadi əlçatanlığını təmin etməklə qida təhlükəsizliyi meyarlarını da müəyyənləşdirir.

Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində işğaldan azad olmuş ərazilərdə aqrar sahənin inkişaf etdirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

“Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yenidən bölgüsü haqqında” Azərbaycan

Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 10 iyul tarixli fərmanı ilə Qarabağ və Şərqi Zəngəzur rayonlarının yaradılması Respublikamızın iqtisadiyyatının qeyri-neft sektoru hesabına daha da inkişaf etməsi imkanlarını artıracaqdır. Belə ki, işğaldan azad olmuş ərazilər iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin: sənayenin, kənd təsərrüfatının, o cümlədən bitkicilik və heyvandarlığın, turizmin inkişaf etdirilməsi üçün böyük təbii və iqtisadi potensiala malikdir. 2019-cu ilin məlumatlarına əsasən Qarabağ iqtisadi rayonunun ərazisi 7,33 kv.km, Şərqi Zəngəzurun ərazisi isə 6,42 kv.km., əhalinin xüsusi cəkisi isə uğun olaraq 6,8% və 2,5% olmuşdur.

Mövzunun aktuallığı. Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi dövlət siyasətinin prioritetlərindən hesab edilir. Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi problemini səmərəli şəkildə həll etmək üçün kifayət qədər resurslara malik olmaq lazımdır. Ərzaq təhlükəsizliyinin təmini dövlət

tərəfindən milli maraq və imkanlara əsaslanaraq həll olunur, məhsulların keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasını və çeşidinin genişləndirilməsini nəzərdə tutur. Yerli kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində həlledici rol oynayır. Bu baxımdan aqrar sahənin dinamik innovativ inkişafı, kənd yerlərinin davamlı inkişafı ərzaq təhlükəsizliyinin ümumi probleminin həlli kimi qiymətləndirilməlidir. Bu sahədə işğaldan azad olunmuş Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının iqtisadi və təbii imkanlarından istifadə etməklə heyvandarlığın və bitkiçiliyin inkişaf etdirilməsi də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqatın məqsədi. İşğaldan azad olunmuş Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının təbii və iqtisadi potensial imkanlarından səmərəli istifadənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində əhəmiyyəti ilə bağlı təklif və tövsiyələrin hazırlanması.

Tədqiqatın obyektı. İşğaldan azad olmuş Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının kənd təsərrüfatı sistemi.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqat zamanı müşahidə, müqayisəli təhlil, məntiqi ümumiləşdirmə, məqsədli sistemli yanaşma, qruplaşdırma və digər üsullardan istifadə olunmuşdur.

MATERİALLAR VƏ MÜZAKİRƏLƏR

Aqrar siyasətin müəyyən edilmiş hədəfləri ilə kənd təsərrüfatı istehsalının inkişafındakı real tendensiyalar, bazarın vəziyyəti və istehlakçıların mövqeyi, dünya ərzaq bazarından asılılıq səviyyəsi müəyyən edilir. Bunların əsasında dövlət strategiyası nəzərə alınaraq aqrar sahəyə dəstək tədbirləri sistemli şəkildə tətbiq olunur, ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək üçün daxili və xarici amillər qiymətləndirilməklə əsas hədəflər müəyyənləşdirilir.

Araşdırmalar göstərir ki, hər bir ölkənin ərzaq asılılığı ilk növbədə onun milli aqrar-ərzaq kompleksinin aşağı səmərəliliyi nəticəsində yaranır, bu isə iqtisadi artımdakı azalmaya, xarici borc probleminin kəskinləşməsinə, milli valyutanın qeyri-sabitliyinə gətirib çıxarır. E.Quliyev haqlı olaraq qeyd edir: *“Qida məhsulları ehtiyatlarının yaradılmasında da yerli istehsalın planlaşdırılması və proqnozlaşdırılması daha cox səmərə verə bilər, çünki bu hallarda kənar amillərin təsiri minimuma enir və ölkənin valyuta ehtiyatlarına qənaət olunur”* [2, s.370].

Ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi bir çox iqtisadi amillərlə, o cümlədən aqrar-sənaye sahələrinin inkişafı ilə birbaşa əlaqəli olmayan amillərlə müəyyənləşdirilir. İqtisadi təhlükəsizlik sistemində ərzaq təhlükəsizliyi probleminin əhəmiyyəti ondadır ki, o ətraf mühitin təhlükəsizliyi ilə də sıx əlaqəlidir. Çünki qeyri-sabit kənd təsərrüfatı fəaliyyəti bir tərəfdən kənd təsərrüfatı istehsalının artımına mane olan ekoloji vəziyyəti pisləşdirir, digər tərəfdən müxtəlif zəhərli maddələrlə çirklənmiş ərzaq məhsulları istehsalına səbəb olur. Bu onu göstərir ki, ərzaq problemi ya əhalinin qida ilə təminatında azalma, ya da onun sağlamlığına, ömür müddətinə mənfi təsir göstərməsi səbəbindən mürəkkəbliyi ilə özünü büruzə verir [6, s.29].

Beləliklə, ərzaq təhlükəsizliyi təkcə dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin deyil, həm də milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsində aparıcı rolunu müəyyənləşdirən siyasi və ekoloji təhlükəsizliyin vacib elementidir. Ərzaq təhlükəsizliyinin məqsədi əhalinin qidaya olan tələbatını əsasən yerli məhsullar hesabına kifayət qədər səviyyədə təmin etməkdən ibarətdir. Bu sahədə işğaldan azad olunan ərazilərin yaxın gələcəkdə kənd təsərrüfatı dövriyyəsinə cəlb edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edəcəkdir. Bu isə həmin sahələrdə sahibkarlığın inkişaf etdirilməsindən bilavasitə asılıdır. Beləliklə, müasir şəraitdə ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin ən mühüm amili kimi ərzaq məhsullarına olan tələbatın ödənilməsində yerli sahibkarlıq qurumlarının rolunun artırılmasına nail olmaq mühüm vəzifələrdən biridir [1, s.16].

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının ölkənin ərzaq təminatlı buğda ilə özünü təminatmə səviyyəsinin yüksəldilməsində rolu.

Hazırda dünya bazarında ərzaq məhsullarının, o cümlədən buğdanın qiymətində artım müşahidə olunur. Buna səbəb isə əlverişsiz hava şəraiti, iqlim dəyişiklikləri, protoksionist siyasət, dəyişən xərclərin artımı, böhran, müharibə təhlükəsi, dünyada buğdaya olan təklifin tələbi ödəmək üçün kifayət etməməsi və s. kimi amilləri göstərmək olar. Dünyada buğda istehsalının 52%-i əsas buğda istehsalçısı olan Çin, Hindistan, Rusiya, ABŞ və Fransanın payına düşür. Rusiya isə ərzaq təhlükəsizliklərini riskə atmamaq üçün bazara müdaxilə edir, buğda ixracını məhdudlaşdıran siyasət aparır, buğda ixracına vergi

tətbiq edir. Cin dövləti isə 2021-ci ildən buğda ehtiyatı yığmaq qərarına gəlməklə yanaşı, öz fermerlərindən aşağı qiymətlə buğdanı tədarük edərək öz ərzaq ehtiyatını artırmaq üçün istifadə edir. Buğdanın qiymətinin qalxmasının səbəblərindən biri də buğda istehsalına cəkilən xərclərin, əsasən də gübrələrin, toxumun, yanacaqın, məhsulun saxlanması ilə əlaqədar xərclərin və s. artmasıdır. Dünya bazarında buğdanın qiymətinin bahalaşması prosesi ona olan tələbatın müəyyən bir hissəsini idxal hesabına ödəyən ölkələrdə buğda və un məmulatlarının qiymətlərinin bahalaşmasına gətirib çıxarmışdır. Dünyada 30 ölkə buğdaya olan daxili tələbatından çox məhsul istehsal edir, 170 ölkə isə, o cümlədən Azərbaycan tələbatın müəyyən hissəsini idxal hesabına ödəyir. Bu isə həmin ölkələrin ixrac edən ölkələrdən asılılığına səbəb olur. 2022-ci ilin fevral ayından Rusiyanın Ukraynaya qarşı apardığı və hələ də davam edən işğalçı müharibəsi də nəinki Azərbaycanda, habelə dünyada ərzaq buğdasının təminatında çətinliklər yaratmışdır.

Buğdanın ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində əsas kənd təsərrüfatı məhsulu olmasını nəzərə alsaq onun istehsalının nə qədər vacib olduğunu başa düşmək olar. Ona görə də, ərzaq buğdasının istehsalına üstünlük verilməsi başlıca şərtdir. Bu səbəbdən dövlətin aqrar siyasəti daima göstərilən problemin həll edilməsinə yönəldilməklə yanaşı, aqrar sahənin inkişafına da diqqət və qayğısı artırılmışdır. Buğdaya olan tələbatının əsasən yerli istehsal hesabına ödənilməsinə nail olmaq üçün buğda istehsalının həcmi artırılması vacibdir.

2020-ci ildə əvvəlki təsnifata uyğun olaraq Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonun bizim nəzarətimizdə olan və digər bölgələrdə məskunlaşan müəssisələrdə 637 milyon 70 min manatlıq, Kəlbəcər-Lacın iqtisadi rayonunda isə 97 milyon 838 min manatlıq məhsul istehsal edimişdir. Beləliklə, Yuxarı Qarabağın ölkə iqtisadiyyatında məhsul istehsalında xüsusi cəkisi 0,7%, Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonunda isə 0,1% olmuşdur [10].

2020-ci ildə respublikamızda cəmi əkin sahəsi 1,6 mln. hektar olmuşdur. Cəmi əkin sahəsində dənli və paxlalı bitkilər 989,1 min hektar olmuş, onun da 588,4 min hektarında buğda əkilmişdir. Göründüyü kimi cəmi əkin sahələri içərisində dənli və paxlalı bitkilərin payı 60,6 %, dənli və

paxlalı bitkilərdə buğda istehsalının payı 59,5 % təşkil etmişdir. Cəmi əkin sahəsində buğda istehsalı 36,1% təşkil etmişdir [8, s.73]. Əkin sahələrinin proqnozlarına əsasən bölgədə taxıl istehsalını 486,5 min tona catdırmağı proqnozlaşdırmaq olar. Beləliklə, işğaldan azad olunmuş ərazilərdə kənd təsərrüfatına yararlı torpaqları əkin dövrünə cəlb etməklə Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında ölkə üzrə taxıl istehsalını 12,6 % artırmaq mümkün olacaq [9].

Ölkəmizdə 2016-cı illə müqayisədə 2020-ci ildə buğda ilə özünü təmin etmə aşağı səviyyədədir. 2021-ci ilin yanvar ayından başlayaraq dünya bazarında bir ton buğdanın qiyməti 240 dollardan 286 dollaradək, Rusiyada isə 300 dollardan çox artmışdır.

Respublikamızda 2021-ci ildə buğdaya olan illik tələbatın təqribən 3.1 mln.ton olduğunu nəzərə alsaq, onun yalnız 1,9 mln.tonu daxili istehsal, 1,3 mln.tonu isə idxal hesabına ödənilmişdir. Respublikamızda ərzaq buğdası ilə özünü təmin etmə səviyyəsi orta hesabla 59,5% təşkil edir, tələbatın 40-45%-i isə idxal hesabına ödənilir. Azərbaycan buğdanı əsasən Rusiya, Qazaxıstan və Ukraynadan idxal edir.

Hökumət tərəfindən beynəlxalq bazarlarda baş verən proseslərin daxili bazara təsirini azaltmaq məqsədi ilə bir sıra tədbirlər həyata keçirilməsinə baxmayaraq hələ ərzaq buğdası sahəsində idxaldan asılı vəziyyətdəyiq. Fikrimizcə, bu sahədə idxaldan asılılıq səviyyəsini azaltmaq üçün aşağıdakı tədbirlərin görülməsi məqsədəuyğundur:

-buğda istehsalında məhsuldarlığın yüksəldilməsi; Buğda istehsalının məhsuldarlığı 2016-cı ildə orta hesabla 31,3sen/ha, 2017-ci ildə 30,5 sen/ha, 2018-ci ildə 30,0 sen/ha, 2019-cü ildə 32,1sen/ha və 2020-ci ildə 31,8sen/ha olmuşdur. Göründüyü kimi orta məhsuldarlıq səviyyəsi çox aşağıdır [8,483]. Məhsuldarlığın artırılması ölkənin ərzaq buğdasına olan tələbatını əsasən daxili istehsal hesabına ödənilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Buğda istehsalında yüksək məhsuldarlığa nail olmaq üçün daha məhsuldar sortların yetişdirilməsi vacibdir. Respublikamızda seleksiya işlərinin zəif olması məhsuldarlığın aşağı düşməsinə səbəb olur ki, bunun nəticəsində buğda istehsalı azalır. Ərzaq təyinatlı buğda istehsalı sahəsində də idxaldan asılılıq səviyyəsini azaltmaq üçün aşağıdakı tədbirlərin görülməsi məqsədəuyğundur:

-istehsal olunan buğdanın keyfiyyətini yüksəltməklə ərzaq təyinatlı buğda istehsalına üstünlük verilməsini;

-əkin sahələrinin suvarma suyu ilə davamlı təminatının yaxşılaşdırılmasını;

-torpağın münbitliyinin yaxşılaşdırılmasını;

-yerli keyfiyyətli ərzaqlıq buğda istehsalının stimullaşdırılmasını;

-taxıl istehsalı ilə məşğul olan fermerlərin, fərdi sahibkarların aqrotexniki qaydalara əməl edilməsi üçün maarifləndirilməsini;

-öz tələbatımızı ödəyəcək həcmdə buğda istehsal etmək üçün torpağın az olmasını;

İşğaldan azad edilmiş ərazilərin kənd təsərrüfatı təyinatlı münbit torpaqlar olmasını nəzərə alsaq bu sahədə gələcəkdə böyük uğurlar əldə edə bilərik. Belə ki, 1990-cı ilədək respublikamızda istehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının 40 faizə qədəri Qarabağ iqtisadi rayonunun payına düşürdü. 250 min hektardan çox məhsuldar torpaqların böyük hissəsi taxılcılıq üçün istifadə edilirdi [3,35]. Respublikada taxıl istehsalının 14,3 %-i bu torpaqların payına düşürdü. Azad olunmuş ərazilərdə dövlətin həyata keçirdiyi geniş tədbirlər nəticəsində gələcəkdə Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında ənənəvi və müasir aqrar təsərrüfatların yaradılması nəticəsində bu ərazilərdə buğda istehsalının 200 min tona çatdırılması nəzərdə tutulmuşdur ki, bunun nəticəsində ölkənin buğdaya olan tələbatının 6,7 faiz artırmaq mümkün olacağını proqnozlaşdırmaq olar. Beləliklə, yaxın gələcəkdə təkcə Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarını da nəzərə alsaq ərzaq buğdası ilə özünütəminatmə səviyyəsini 65,7 %-ə çatdırmaq mümkündür. Göstərilən bütün amilləri nəzərə almaqla gələcəkdə ərzaqlıq buğda ilə özünütəminatmə səviyyəsini 85 faizə çatdırmaq olar.

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında bitkiçilik və heyvandarlığın inkişafı imkanları.

Bitkiçilik məhsulları ilə təminatda idxaldan asılılıq səviyyəsi göstəricisinin təhlilindən aydın olur ki, son 5 ildə ölkəmizdə bəzi növ bitkiçilik məhsulları üzrə idxaldan asılılıq azaldığı halda müəyyən məhsullarda əks proses baş vermişdir. Belə ki, 2016-cı ilə nisbətən 2020-ci ildə idxaldan asılılıq səviyyəsi cəmi dənkilər üzrə 36,2%-dən 31,9%-ə, buğda üzrə 47,1%-dən 42,9%-ə, qarğıdalı üzrə 28,9%-dən 13,4%-ə, paxlalılar üzrə 31,6%-dən 39,7%-ə, üzüm üzrə 10,8%-dən

4,2%-ə, kartof üzrə 14,5%-dən 9,4%-ə düşmüşdür. Müqayisə aparılan dövrdə yalnız paxlalılar üzrə idxaldan asılılıq səviyyəsi 31,6%-dən 39,7%-ə yüksəlmişdir [9].

Torpaq balans məlumatlarına əsasən işğaldan azad olunmuş ərazilərdə 200 min hektardan çox torpaq sahəsinin əkin ucun istifadə ediləcəyini proqnozlaşdırmaq olar. Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən 1980-ci illərdə bölgədə 139,8 min hektar əkin sahəsi mövcud olmuşdur ki, onun da 55%-i taxılın, 35%-i isə üzümün payına düşmüşdür. 1980-ci illərin statistikasına əsas götürülməklə gələcəkdə Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında 232,3 min hektar sahədə əkinlərin olacağını, taxıl əkin sahəsinin 149,6 min hektar, kartof, tərəvəz və bostan sahələrinin 15,1 min hektar, meyvə və giləmeyvə istehsalının 13,4 min hektar, üzüm istehsalının isə 6,2 min hektar olacağını proqnozlaşdırmaq olar [8].

Heyvandarlıq məhsulları ilə özünütəminatmə səviyyəsinin təhlilindən aydın olur ki, respublikamızda 2016-cı illə müqayisədə 2020-ci ildə bütün növ mal-qara və quş əti üzrə özünütəminatmə səviyyəsi 87,9%-dən 84,5%-ə düşmüşdür. Müqayisə aparılan dövrdə mal əti və ət məhsulları ilə özünütəminatmə səviyyəsi 93,5%-dən 87,4%-ə, qoyun əti və ət məhsulları üzrə özünütəminatmə səviyyəsi 98,7%-dən 97,3%-ə, quş əti və ət məhsulları üzrə 79,1%-dən 79,0%-ə, süd və süd məhsulları üzrə özünütəminatmə səviyyəsi 87,7%-dən 83,5%-ə, balıq və balıq məhsulları üzrə isə 82,3%-dən 81,7%-ə geriləmişdir. Müqayisə olunan dövrdə yalnız yumurta üzrə özünütəminatmə səviyyəsində 98,8%-dən 100,0%-ə qədər artım olmuşdur [9].

İşğaldan azad olunmuş Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonları da heyvandarlığın inkişafı üçün çox əlverişlidir. Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən 1980-ci illərdə bölgədə 321 min baş iribuynuzlu heyvan və 1,1 milyon baş xırdabuynuzlu heyvan mövcud olmuşdur. Gələcəkdə bu sayı iribuynuzlu heyvanlar üzrə 430 min başa və xırdabuynuzlu heyvanlar üzrə isə 1,6 milyon başa çatdırmaq imkanları vardır. Heyvandarlığın inkişafının ölkənin ət və süd məhsulları ilə təminatında xüsusi önəmi vardır. Gələcəkdə işğaldan azad olmuş ərazilərdə təqribən 45 min ton ət və 240 min ton süd məhsulları istehsal ediləcəyi gözlənilir. Bütün bunlar idxalın əvəz edilməsi və ərzaq təhlükəsizliyinin

gücləndirilməsi baxımından regionun böyük əhəmiyyətə malik olmasını göstərir [9]. Professor İ.H.İbrahimov qeyd edir ki, *“işğaldan əvvəlki dövrdə respublika üzrə iribuynuzlu mal-qaranın 15,8 faizi, xırda buynuzluların isə 19,2 faizi həmin ərazilərin payına düşürdü”* [3, s.43]

Bitkiçilik və heyvandarlıq məhsulları ilə özünü-təminatmə səviyyəsinin yüksəldilməsində işğaldan azad olmuş Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edəcəkdir. İşğaldan azad olmuş Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında kənd təsərrüfatının inkişafına əngəl yaradan problemlərdən biri də suvarma suyunun çatışmamasıdır. Bu isə məhsuldarlığa mənfi təsir göstərir. *“Kənd təsərrüfatı başlıca olaraq dəmyə əkinçiliyə əsaslanır, kənd təsərrüfatı üçün yararlı torpaqların 1/10 hissəsindən bir qədər coxu suvarılan sahələrdir”* [4, s.43]. Torpaqlarımızın işğaldan azad olması bu problemin həllində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, hazırda bu ərazilərdə 9 su anbarı mövcuddur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Respublikamızın mineral və suvarma su ehtiyatlarının 25%-i işğaldan azad olmuş ərazilərdə yerləşir.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə başlıca vəzifələrdən biri də yerli və xarici investorların iqtisadiyyatın bütün sahələrinə, o cümlədən aqrar sahəyə investisiya qoyuluşlarına marağının yaranmasıdır. 2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasında iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində işğaldan azad olunmuş ərazilərin inkişafı üçün vergi güzəştlərinin tətbiq olunması, yeni istehsal sahələrinə kapital qoyuluşuna görə mənfəət vergisinə güzəştlərin edilməsi, turizmin inkişafı üçün vergi təşviqlərinin edilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərə beynəlxalq investisiyaların cəlb edilməsi ilk növbədə bu regionda makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsini, şəffaf özəlləşdirmə prosedurlarının olmasını, səmərəli liberallaşdırma səviyyəsinə, ixtisaslı işçi qüvvəsinin və inkişaf etmiş infrastrukturun mövcud olmasını tələb edir. Investorların iqtisadiyyatın ən vacib sahələrinə investisiya qoyuluşlarını maliyyə-kredit üsulları ilə də stimullaşdırmaq mümkündür. Investorlar üçün başlıca məqsəd az risk etməklə çox mənfəət əldə etmək olduğu üçün bu da öz növbəsində daxili bazarın qiymətlərinin

səviyyəsindən, vergi dərəcələrindən, bazarın tutumundan, milli valyutanın sabitliyindən asılıdır.

İşğaldan azad olunmuş rayonların böyük təbii və iqtisadi ehtiyatlara malik olduğunu nəzərə alsaq bu sahəyə yerli və xarici investorların cəlb edilməsi gələcəkdə məşğulluğu təmin etməklə yanaşı, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində də mühüm əhəmiyyət kəsb edəcəkdir.

2021-2024-cü illər üçün dövlət investisiya proqramının əsas istiqamətləri layihəsinə əsasən 2022-ci ildən başlayaraq kapital qoyuluşu layihələrinə hər il 1,5 milyard manat vəsait ayırmaq planlaşdırılmışdır [7, s.140].

Tədqiqatın elmi yeniliyi. İşğaldan azad olunmuş Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının kənd təsərrüfatının inkişafı üçün zəngin təbii və iqtisadi resurslara malik olması, bərpa işlərindən sonra həmin ərazilərdən səmərəli istifadə etməyə ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində əhəmiyyəti açıqlanır.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti. Alınmış nəticələrdən, irəli sürülmüş təklif və tövsiyələrdən Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında gələcəkdə kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsində və eləcə də, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə bağlı məsələlərin həllində istifadə edilə bilər.

Tədqiqat işinin iqtisadi səmərəsi. İşğaldan azad olmuş Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonların ərazilərindən səmərəli istifadə etməklə heyvandarlıq və bitkiçiliyi də yüksək məhsuldarlıq əldə edilməsinə nail olmaqla Azərbaycan Respublikasının ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasına nail olmaq.

Nəticə

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonları Respublikamızın iqtisadi inkişafında əhəmiyyətli yer tutmaqla gələcəkdə bərpa proseslərindən sonra ÜDM istehsalını 8 faizədək artırmaq mümkün olacaqdır. Ərzaq təyinatlı buğda istehsalı sahəsində də idxaldan asılılıq səviyyəsini azaltmaq üçün aşağıdakı tədbirlərin görülməsi məqsədəuyğundur: buğda istehsalında məhsuldarlığın yüksəldilməsi; istehsal olunan buğdanın keyfiyyətini yüksəltməklə ərzaq təyinatlı buğda istehsalına üstünlük verilməsi; əkin sahələrinin suvarma suyu ilə davamlı təminatının yaxşılaşdırılması; torpağın münbitliyinin yaxşılaşdırılması; yerli keyfiyyətli ərzaqlıq buğda istehsalının stimullaşdırılması; taxıl istehsalı ilə məşğul olan

fermerlərin, fərdi sahibkarların aqrotexniki qaydalara əməl edilməsi üçün maarifləndirilməsi; öz tələbatımızı ödəyəcək həcmdə buğda istehsal etmək üçün torpağın az olması. Bitkililik və heyvandarlıq məhsulları ilə özünütəminatmə səviyyəsinin yüksəldilməsində işğaldan azad olunan Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edəcəkdir.

Bu ərazilərə yerli və xarici investorların cəlb edilməsi gələcəkdə məşğulluğu da təmin etməklə yanaşı, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində də mühüm əhəmiyyət kəsb edəcəkdir. Müəlliflər işğaldan azad olmuş Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının heyvandarlığın və bitkiçiliyin inkişafı üçün cox əlverişli olduğunu əsaslandırmışlar. İşğaldan azad olunan iqtisadi rayonlarda iqtisadi inkişafa nail olmaq üçün bu sahəyə yerli və xarici investorların cəlb edilməsi məqsədə uyğundur. Bu da öz növbəsində gələcəkdə məşğulluğu təmin etməklə yanaşı, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində də mühüm əhəmiyyət kəsb edəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı". Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 yanvar 2019-cu il tarixli fərmanı.

2. Quliyev E.A. "Qida təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi problemləri və strateji istiqamətləri". Monoqrafiya. Bakı, "Kooperasiya" nəşriyyatı. 2020, 463 s.

3. İbrahimov İ.H. "Regionların və işğaldan azad edilmiş ərazilərin inkişaf istiqamətləri". Monoqrafiya. Bakı, "Kooperasiya" nəşriyyatı, 2022, 240 s.

4. Səmədzadə Z. "Dağlıq Qarabağ: naməlum həqiqətlər". Bakı, Vətən nəşriyyatı, 1995.

5. Власов М.К. Основы экономической безопасности: учебное пособие. М. П. Власов, А. К. Моденов. Санкт-Петербург, СПбГАСУ, 2017, 220

6. Киселева Е.Н. "Рынок продовольственных товаров". учеб. Пособие.

7. Kərimli İrşad. "Qarabağ və Şərqi Zəngəzur inkişafında investisiyaların rolu. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti.

8. "Azərbaycanın kənd təsərrüfatı". Statistik məcmuə. Bakı, 2021, 775 s

9. "Azərbaycanın statistik göstəriciləri". Bakı, 2021.

10. azvision.az > mobile > nevs

11. <https://agroecconomics.az/az/article/34/is-galdan-azad-olunan-erazilerimizde-kend-teserrufa/>

12. <https://aqroekonomiks.a..>

Алифов Я.Ф
Алифов В.Я.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ОСВОБОЖДЕННЫХ ОТ ОККУПАЦИИ ТЕРРИТОРИЙ И ПРОДОВОЛЬСТВЕННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ

Резюме

В статье продовольственная зависимость страны не обусловлена в первую очередь низкой эффективностью ее национального агропродовольственного комплекса, продовольственная безопасность играет ведущую роль в обеспечении не только экономической безопасности государства, но и национальной безопасности, роль местных предпринимательских институтов в обеспечении спроса на продовольственную продукцию, подчеркивается необходимость повышения продовольственной безопасности, в первую очередь, важность удовлетворения спроса на продовольственную пшеницу, а также меры, которые необходимо принять для снизить уровень зависимости от импорта в этой сфере. В качестве одной из проблем, сдерживающих развитие сельского хозяйства в освобожденных от оккупации экономических районах Карабаха и Восточного Зангезура, указывается нехватка поливной воды, а также важность создания заинтересованности местных и иностранных инвесторов во всех сферах экономики, в том числе аграрного сектора. Помимо обеспечения занятости в будущем, это будет иметь большое значение в обеспечении продовольственной безопасности. Авторы также рассудили, что экономические районы

Карабах и Восточный Зангезур, освобожденные от оккупации, также очень благоприятно для развития животноводства.

Ключевые слова: производительность, самообеспечение, импорт, экспорт, продовольственная проблема, продовольственная, безопасность, инвестор.

Alifov Y.F.

Alifov V.Y

DEVELOPMENT PERSPECTIVES OF THE TERRITORIES FREED FROM OCCUPATION AND FOOD SECURITY

Summary

In the article, the country's food dependence is not caused primarily by the low efficiency of its national agro-food complex, food security plays a leading role in ensuring not only the economic security of the state, but also national security, the role of local entrepreneurial institutions in meeting the demand for food products the necessity of increasing food security, first of all, the importance of meeting the demand for food wheat is highlighted. Also, the measures that must be taken to reduce the level of dependence on imports in this area are highlighted. The shortage of irrigation water is indicated as one of the problems that hinders the development of agriculture in the economic regions of Karabakh and Eastern Zangezur, freed from occupation, and the importance of creating the interest of local and foreign investors in all areas of the economy, including the agricultural sector, is justified. In addition to ensuring employment in the future, it will be of great importance in ensuring food security. The authors also reasoned that the economic regions of Karabakh and East Zangezur, freed from occupation, are also very favorable for the development of animal husbandry.

Keywords: productivity, self-sufficiency, import, export, food problem, food security, investor.